

DE DUIKELAAR

DE DUIKELAAR

Oorlogsroman *en* Detective, realiteit en fictie dubbel gemixt

Ton Jetten, Nijmegen – Amsterdam

Voorwoord

Een woord van dank, gericht aan alle meedenkers en meelezers, speciaal aan Gerard ter Hart en Willem Oosterbaan voor hun hulp bij het onderzoek naar historische feiten in Nijmegen.

Ook de medewerkers van De Domeinen in Sittard en archivarissen wil ik extra noemen voor hun hulp.

Uiteraard dank ik mijn vrouw Marlies die me steunde bij het schrijven en herschrijven van deze roman, zonder wie ik dit nooit had kunnen voltooien.

ISBN 9789403676128

Copyright © 2025 Ton Jetten

Versie: 4.1

Vormgeving: Ton Jetten

Foto omslag: Privé collectie Ton Jetten

Drukwerk: Bookmundo

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verfilmd, veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, internet, digitaal of welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

1. Le Rêve. De aanvraag

De woorden op mijn scherm hebben me kippenvel bezorgd, maar ik snap niet waarom: 'We hebben al elkaar eerder gesproken, en nu wilde ik eens een paar dagen in uw B&B Le Rêve in Nijmegen verblijven. Ilse Naumann.'

Achter sommige namen is als vanzelf een sterretje of een uitroepteken gekomen; dat heb je zo als oud-rechercheur. Als ik dan zo'n naam tegenkom, ben ik meteen op mijn qui-vive. Maar bij de naam Ilse Naumann is dat niet zo. Toch heb ik pukkeltjes op mijn onderarm. Dat was vroeger altijd een onwillekeurige waarschuwing als ik iemand begon te ondervragen die niet deugde.

Mijn geheugen voor namen is ijzersterk, vooral voor foute namen. Dus kroel ik met mijn vingers door mijn dikke, inmiddels toch wel grijs geworden haar. Normaal helpt dat als ik ergens niet meteen op kan komen.

Maar deze naam zegt me écht niets. Toch zegt ze dat ze me al eens gesproken heeft. Is ze me dan niet opgevallen?

En dan die Duits klinkende naam, die intrigeert me. Duitse namen schuren nog steeds. Ridicuul eigenlijk voor iemand zoals ik die na de oorlog geboren is, maar dat is de schuld van mijn vader. Die sprak niet vaak over de oorlog, maar zo nu dan liet hij ineens een opmerking vallen als: 'Zelfs de b  ste Duitser heeft nog een paard gestolen.' Ook de afkorting KP viel er vaker, maar was mijn vader vroeger echt lid van een knokploeg? Als ik er rechtstreeks naar vroeg, dan was het antwoord telkens: 'Die dingen neem ik mee in mijn graf.'

Als kind heb ik af en toe wel wat opgevangen. Als ik niet kon slapen, luisterde ik stiekem boven aan de trap als de vrienden van mijn vader op bezoek waren. Ze werden

luidruchtiger naarmate de krat bier leger werd.

Maar telkens als ik probeer die herinneringen terug te halen, lijkt het, alsof er iets mijn geheugen blokkeert; alsof ik voor een grot sta die afgesloten is door een grote steen, en dat ik de openingsspreuk vergeten ben. Zo'n gevoel bekruipt me nu weer bij het lezen van de naam van Ilse Naumann.

'Logisch blijven redeneren,' zei ik altijd tegen de chercheurs in opleiding, dus ik ga die aanvraag nog maar eens wat beter bekijken.

Die Ilse wil voor één persoon reserveren. Oké, dan is het misschien een zakelijke boeking. Maar dat adres! Er gaat een alarmbelletje af. Ze woont in het centrum van in Arnhem. Zo dichtbij! Zelfs Nijmegenaren boeken wel eens mijn appartement, maar gewoonlijk boeken ze dan voor gasten of familieleden die ondergebracht moeten worden. Slim, want gasten en vis blijven maar drie dagen fris.

Maar waarom boekt iemand uit Arnhem een B&B in Nijmegen voor drie dagen? Iemand die ook nog zo dicht bij het station woont? Je bent toch zó op en neer met de trein! Voor een feestje in Nijmegen waarbij het te laat wordt, hoef je geen drie nachten te boeken.

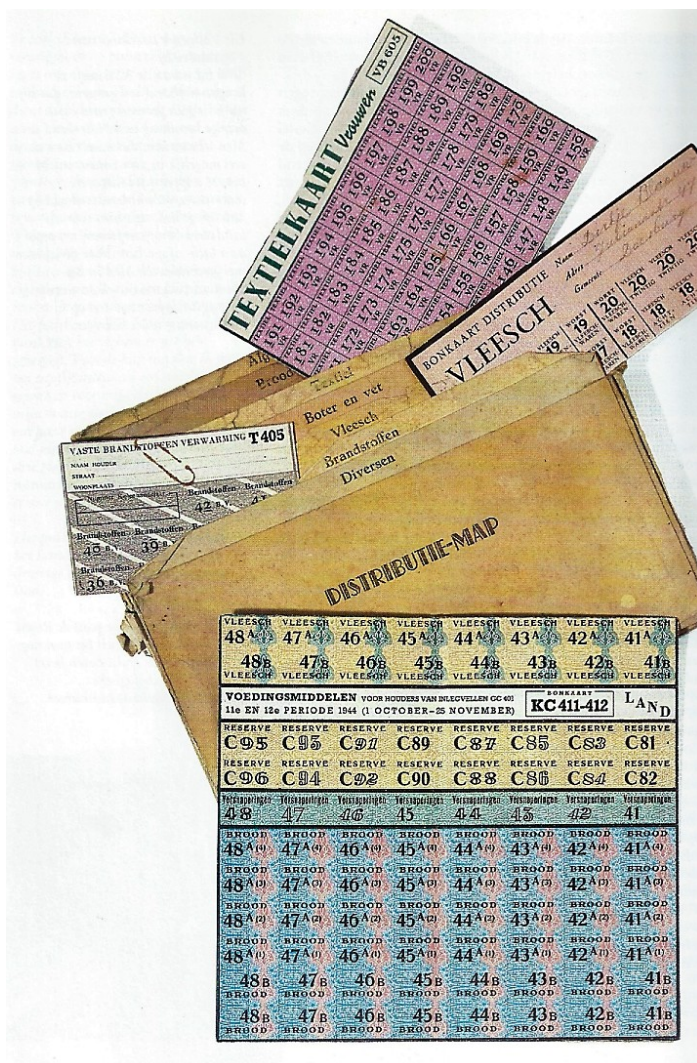
Ik besluit het even te laten rusten en loop de achtertuin in die tussen mijn huis ligt en Le Rêve. Leek me een leuke naam voor een B&B, maar later begreep ik pas, dat de Fransen het woord *le rêve* niet alleen gebruiken in de betekenis van droom, maar ook van illusie. Tja... en *un mauvais Rêve* is zelfs een nachtmerrie.

Maar ook hier in de tuin laat die boeking me niet los, net zoals een schilletje dat tussen de tanden zit en maar niet weg wil. Het kan natuurlijk ook gaan om een geheim afspraakje, of erger nog, prostitutie. Dat moet ik al helemaal niet hebben.

Een kille wind waait ineens door mijn haar; krijgen we een vroege herfst? Voor mijn gevoel zitten we pas in de nazomer. Maar de bladeren van de appelboom zijn al bruin; alleen die van de dakplataan zitten nog tussen geel en groen in.

Natuurlijk zou ik even met Jasper kunnen bellen. Die kan haar naam eventjes onopvallend door het systeem halen. Voor zijn oude maat doet-ie dat wel. Nee, dat gaat te ver. Er is immers nog niks aan de hand.

'Maak je niet zo druk, wacht het nou maar gewoon af, we zien het vanzelf,' zeg ik tegen niemand. Het is er uit voordat ik er erg in heb. Misschien ben ik te lang alleen. Eerst maar eens een bak koffie maken.

2. Nijmegen bezet. De Ariërverklaring

Frits Adriaans keek op en stopte abrupt met zijn werk. Zijn typemachine zweeg onheilspellend. Zojuist had zijn chef, ir. Van der Ploeg, net iets te hardop gezegd: “Potverdriedubbeltjes, gekker moet die rótmof het niet maken.” Het had Frits zó hard in de oren geklonken dat hij ervan geschrokken was. Misschien was het zelfs buiten hun kantoor te horen geweest.

De blik in de ogen van zijn chef was al net zo onheilspellend. Frits wist niet goed raad met deze uitbarsting. Hij zag hoe zijn chef een wegwerpgebaar maakte met een papier in zijn hand. Weer een Duitse verordening? Zijn chef keek nu ook indringend naar hém. Keek hij onderzoekend? Was hij misschien zelf geschrokken van zijn eigen woorden: ‘die rotmof?’ Kon je er in deze tijd nog wel zeker van zijn dat de ander voor de volle honderd procent te vertrouwen was?

Zolang burgemeester Steinweg over Nijmegen regeerde, maakte niemand op de Afdeling Administratie van het Bureau Bevolking zich zorgen over de invulling van de gemeentelijke vacatures: een NSB’er kwam er niet tussen. Inmiddels waren de meeste gaten weer opgevuld die eind november gevallen waren. Toen was de definitieve schorsing van joodse medewerkers aangekondigd uit alle ambten. In februari zou hun definitieve ontslag pas volgen, maar de meesten zaten al maanden thuis.

Begin oktober had Frits nog de Ariërverklaring moeten tekenen – nou ja, waarom ook niet – en sinds een maand was hij overgeplaatst naar deze nieuwe afdeling, waar een joodse klerk en een typiste met joodse voorouders waren ‘weggefallen’ zoals dat heette. Naast hem stond er nog één bureau leeg. De hamertjes van de typemachine op dat bureau zwegen als een verstilde aanklacht. De nog niet ingevulde Ariërverklaring op dat bureau leek Frits ineens aan te staren, naar

hem te roepen: Lees mij dan! In een opwelling stond hij op en las hij hem voor:

“De ondergeteekende, beroep, geborente wonende te.... Verklaart dat naar zijn beste weten noch hijzelf, noch zijn echtgenoot, noch een hunner ouders of grootouders ooit heeft behoord tot de Joodsche geloofsgemeenschap. Aan den ondergeteekenden is bekend, dat hij zich, ingeval vorenstaande verklaring niet juist blijkt te zijn, aan onmiddellijk ontslag blootstelt.

“Nou ja, de één zijn dood, is de ander zijn brood,” voegde hij nog als grapje eraan toe. De blik van zijn chef, joeg hem schrik aan. Gauw nam hij weer plaats achter zijn met linoleum beklede bureaublad met de lades rechts en links en de Remington typemachine erbovenop. Frits staarde naar de witte rechthoek op de muur waar eerst het portret van koningin Wilhelmina had gehangen. Hij glimlachte; ja, die was er net op tijd vandoor geweest.

“Dat is een ongepaste opmerking.” De chef had de woorden toonloos, bijna ambtelijk, uitgesproken, maar een ingehouden woede klonk er in door. Meer zei hij niet, en hij verdiepte zich weer in het papier waarmee hij bezig was. Er viel een pijnlijke stilte.

Had de chef ook een notitie van zijn opmerking gemaakt of beeldde hij dat zich maar in? Verdorie! Wat een stomme opmerking had hij gemaakt; dit soort fouten kon hij zich niet permitteren. Verdomd blij was hij met deze functie die hij in Nijmegen had gekregen, nadat ze hem indertijd in Sittard als volontair hadden aangenomen, omdat hij zo uitblonk in precisie. Daarna had hij alle examens van de vervolgoopleidingen tot ambtenaar eerste klas met glans doorstaan. De stilte in het kantoor, maakte dat hij even totaal vergat waarmee hij bezig was.

Hij had zich van kind af aan anders gevoeld dan de anderen. Kwam het door zijn grote hoofd? Door zijn opvallend blauwe ogen? Het Hoofd der School en de pastoor hadden er thuis op aangedrongen dat hij verder zou gaan leren, en de Gymnasiumopleiding aan het

Kleinseminarie in België had hem vaker nét wat voorsprong gegeven op de anderen. Maar... zijn ontsnapping aan het kazuifel was niet zonder slag of stoot gegaan. Opmerkingen zoals “Daar loopt de schande van het gezin Adriaans”, en “Onthouden was voor jou zeker makkelijker dan onthouding,” moest hij vaak aanhoren toen hij nog bij zijn ouders in Sittard woonde. Hij had er zich doorheen geslagen, al ging die pesterij alsmaar door. Daarom was hij ontzettend blij, dat hij kon vertrekken uit Limburg en dat hij nu een baan had als ambtenaar in Nijmegen, dat was een zegen voor het hele gezin. Een vaste betrekking en dat in deze tijd.

Hij baalde ervan dat Mia, zijn oudste zus, zijn voorbeeld niet had gevolgd. Zij was nog steeds als *Soeur Mariëlla* werkzaam in de Orde van de Goddelijke Voorzienigheid.

“Tenminste nog eentje van de twee gered voor het geestelijk leven.” Frits herinnerde zich de misprijzende blik en de minachting in de stem van pastoor Christofoli, toen die op bezoek was bij zijn moeder Kaatje. Na diens opmerking had zij de priester de deur uit gebonjourd. “Ga je geloof maar langs een andere deur brengen,” had ze kwaad gezegd, “mijn eerste dochter hebben jullie me al afgenomen. Eén was genoeg.”

Toen de man weer buiten op het erf van hun boerderijtje stond, vervolgde ze tegen Frits: “Zo, die zwartrok zien we niet meer terug.” Ja, die moeder van hem, dat was een eigengereide vrouw, die liet zich door niemand de les lezen.

Frits keek weer voorzichtig op naar Ir. Van der Ploeg.

“Sliep je? Waar ben je toch met je gedachten?” Zijn chef wapperde weer met het vel papier in zijn richting en nee schuddend over zoveel gedagdroom, vervolgde hij na een diepe zucht: “Opdracht van de rotmof. We moeten een begin maken met de registratie van alle joden. Waar zijn ze toch mee bezig? In november moesten we onze ervaren krachten schorsen omdat ze joods zijn. En nu, in januari, nog geen drie maanden later, juist nu al diegenen weg zijn die ons hiermee uitstekend hadden kunnen helpen, moeten we alle joden gaan registreren. Wie zal den Duitser ooit begrijpen?” Hij legde het papier

terug op het bureau. Hij deed zijn ronde, gouden bril af en legde die ernaast. “Oké Frits, we gaan een annonce opstellen voor de courant, waarin we aankondigen dat de joden zich allemaal moeten melden. Ach, en als ze dat bericht niet lezen, tja, dan hebben wij toch ons best gedaan? Nou ja, in elk geval voor zolang het duurt.”

Voordat Frits begon aan de tekst van de annonce, vroeg hij voorzichtig aan zijn chef, hoe het verder moest met het registratiesysteem van de distributiebonnen, of er daarvoor nog nieuwe verordeningen aan zaten te komen.

Ir. Van der Ploeg keek hem aan. “Kan er dan nog meer verordend worden?” De chef dacht even na over de afgelopen tijd. Het distributiesysteem hadden ze zelf al moeten invoeren, nog vóór er sprake was van deze oorlog, om een eerlijke verdeling te waarborgen van de beschikbare voorraden. Maar wat had het opgeleverd? Het had alleen de zwarthandel gediend. En aan iedereen hadden ze een distributiestamkaart moeten verstrekken; een enorme klus. En wat had die voor nut gehad? Nou ja, eigenlijk alleen voor de Duitsers nu; zij gebruikten die kaart onmiddellijk als persoonsbewijs.

En wat hadden ze met het distributiesysteem eigenlijk bereikt uiteindelijk? Niks. Wat er niet is, kun je niet verdelen. Maar het had aan de gemeentelijke dienst wel een hoop tijd gekost, net als aan de winkeliers die nu een complete extra administratie moesten gaan bijhouden. De rijen voor de winkels werden steeds langer door al die verplichtingen.

Frits beantwoordde de vraag van de chef: “Wat nog meer? Tja, in augustus hebben ze de zeep en het textiel op de bon gedaan, in september het vlees, in november de koek, het gebak en de eieren. Het gas en licht zijn al gerantsoeneerd sinds december. Tja, u hebt gelijk, wat kan er nog meer volgen?” Frits keek door het raam naar buiten waar hij een postbode zag lopen. Gelukkig werkten de trein en de postbestelling nog steeds als vanouds.

Hij kon nog af en toe zijn broer Hub in Sittard bezoeken; ook hun brieven kwamen nog steeds aan. Die bezetting kon nooit lang meer duren. De rit uitzitten, dat was het devies. Gelukkig hadden de

Duitsers hen nodig, de ambtenaren. Dat was misschien het enige goede eraan voor hem: de werkeloosheid vrat aan de mensen op straat, maar op het stadhuis was het druk en ze kregen het alleen maar drukker met al die verordeningen.

Maar hoe moesten ze ervoor zorgen dat alle joden zich zouden registreren; hoe moesten ze dat nou weer gaan aanpakken? Hij keek nog eens naar het papier dat zijn chef voor hem had gladgestreken. Hij vroeg zich af, hoe zijn chef die plannen zou torpederen, want daarin was hij een meester. “De ambtelijke molens werken gestaag,” was diens standaard antwoord als er naar de voortgang werd gevraagd. En als de NSB’er of Duitser de deur uit was, voegde hij er aan toe: “Gestaag, maar traag.”

Frits krabde eens achter zijn oor en zei dat hij een begin zou maken met de tekst van de annonce. Bij het woord joden, moest hij ineens denken aan de joodse Carla en haar vader die een paar deuren verderop bij hem in de straat woonden, gehuurd in een bovenhuis. Carla met haar zo zorgvuldig opgestoken zwarte krullend haar; een felle, slimme meid. Tjonge, jonge, met haar kon je lachen, die was voor den duvel nog niet bang.

Hij dacht aan de komende avond. Dan kon hij weer zijn hart ophalen bij de Brandweer. Net als zijn broer Hub die bij de vrijwillige brandweer van Sittard werkte, had Frits zich ook daarvoor aangemeld in Nijmegen. Oefenen, oefenen en nog eens oefenen. Hoe snel konden de slangen uitgerold? Hoe snel de koppelingen aangesloten? Hoe was de waterdruk? Hoe vond je in verduisterd Nijmegen je weg als er een brand gemeld was? Het stratenplan zat in zijn hoofd. Blindelings wist hij de weg vinden. En na een nachtelijke brand kreeg hij dispensatie voor het ochtendwerk. Maar daar school ook gevaar in: dan kwam er iemand van een andere afdeling tijdelijk aan dat lege bureau naast het zijne werken. Zo’n vervanger betekende een dubbel risico. Misschien werkte die wel beter dan hij, of was het toch stiekem een NSB’er die hun werk controleerde.

3. Le Rêve. Ilse Naumann

Als ik met de koffie in de tuin zit aan de tafel zit met het zinken blad, voel ik hoe de dunne latjes van het bistrostoeltje pijnlijk in mijn billen drukken. Was dat altijd al zo, of ben ik toch weer bijgekomen sinds ik uit de actieve dienst ben?

Die tafel staat tegen het manshoge muurtje dat mijn binnentuin afschermt van het achtertuintje van Le Rêve. De warme kop koffie verwarmt mijn handen. Hier zit ik graag, in die kleine tuin; een echte stadstuin met een oude druivenstruik die tegen een muur aan groeit. Er zit geen druif meer aan; de wespen hebben ze allemaal kordaat gemaakt en de bladeren beginnen al te vallen. Volgend jaar moet ik beter opletten en die druiven eerder opeten. De uitgebloeide roos begint ook al rozenbottels te vormen, teken dat de herfst toch langzaam maar zeker in aantocht is. Nu pas valt het me op dat de klimop bijna het dak heeft bereikt, twee verdiepingen hoog. Snoeien! Dat is geregistreerd. Dat ga ik niet vergeten. Dát niet.

Maar waarom kan ik toch die naam van Ilse Naumann niet thuisbrengen? Normaal krijg ik meteen een beeld bij een naam; op het bureau noemden ze me foto-Patrick vanwege mijn fotografisch geheugen.

Plots valt mijn oog op de gekrulde bladeren van mijn appelboom die door een bladziekte geen appels meer produceert. Die is net als ikzelf, realiseer ik me; ik ga ook geen nageslacht meer produceren.

Door die gedachte stuiteren ineens allerlei herinneringen weer naar boven. Eerst de diagnose prostaatkanker, daarna de keuze tussen ziekenhuizen. En nog moeilijker: de keuze tussen de zo verleidelijke zenuwbesparende behandeling of de gehele verwijdering van de prostaat. Achteraf bleek pas dat ik de

juiste keuze gemaakt had toen er een niet ontdekte agressieve tumor in de verwijderde prostaat bleek te zitten. Onwillekeurig komen de ziekenhuisbeelden weer bij me boven en de herstelperiode daarna, gevolgd door mijn vertrek bij de politie.

De klap van mijn vlakke hand op de tafel doet een zwarte merel verschrikt opvliegen uit de appelboom. Verdorie, nu weet ik het weer! Dáárvan ken ik die naam Ilse Naumann. Alleen... haar heb ik nog nooit ontmoet, zoals zij schreef; we hebben alleen met elkaar gemaild, dát was het. Gelukkig, mijn geheugen laat me niet in de steek. Die Ilse heeft helemaal niet bij mij gelogeed; die wilde een weekend boeken toen ik moest herstellen van mijn operatie en ik geen gasten wilde ontvangen. Ik ga het meteen binnen checken.

In de Inbox vind ik haar naam niet. Logisch, daar verwijder ik systematisch alle mails die niets hebben opgeleverd. Misschien in de map Verzonden Mails.

Yep! Raak. Met haar heb ik toen gemaild na haar aanvraag. Dat was het! Ze wilde twee nachten in juni boeken, nét toen ik mijn B&B tijdelijk moest sluiten. Haar aanvraag heb ik indertijd doorgestuurd naar Ouwe Frank, die ook een B&B runt, een stukje verderop. Inderdaad, dát was het! Die heeft me daar later nog op aangesproken: 'Daar had je me wat moois op mijn dak gestuurd!'

'O ja? Hoezo?'

'Nou Patrick, die dame was echt niet helemaal in orde. Drie kwartier bleef ze tegen me aan staan praten. Over haar moeder die plotseling gestorven was, maar die nog steeds iedere avond bij haar langs kwam.' Frank maakte er toen een gebaar bij alsof hij een vlieg van zijn voorhoofd moest weggagen. 'Ja echt, zo zei ze dat: "Iedere avond," nou, dan ben je niet helemaal honderd procent in orde, toch?'

Ineens zie ik dat gesprek weer helemaal voor me. Daarom had

ik vanochtend vast ook die pukkeltjes op mijn onderarm gekregen. Tegen Frank had ze ook nog gezegd dat ze vaker naar Nijmegen kwam omdat ze dat zo'n geweldige stad vond. En Frank voegde daar nog aan toe, dat hij zich afvroeg of ze écht voor de stad was gekomen of dat ze eigenlijk een hulpverlener zocht.

Gelukkig dat me dit te binnen is geschoten; als ik ergens een hekel aan heb, dan zijn het van die losse eindjes die in mijn hoofd maar blijven rondzwerven.

Maar goed, van Frank heb ik later geen klachten gehoord over hoe ze de B&B had achtergelaten en die Ilse heeft vast en zeker ook netjes afgerekend, anders had Frank me dat zeker laten weten. Nou ja, wat kan je dan gebeuren?

Die boeking ga ik gewoon accepteren; ik stuur haar nog mijn standaardmail met informatie over inchecktijden en mijn mobiele nummer waarop ze me kan bellen als ze voor de deur staat.

4. Nijmegen bezet. De registratie

“Een schánde, dát is het,” zei Ir. Van der Ploeg hardop. Frits had het bezorgd aangehoord. Zolang zij met zijn tweeën op kantoor zaten, kon zo’n harde opmerking geen kwaad, maar er zat een uitbreiding aan te komen; het lege bureau naast hem zou vast en zeker weer bezet worden, want ze hadden écht een typiste nodig. Zou de chef zich dan wél weten in te houden? Hij vreesde van niet.

De opmerking van de chef had betrekking op hun annonce in de Gelderlander van januari, “Het hoofdorgaan der Provincie” zoals de krant nu officieel heette. Alle mensen van joodse afkomst werden daarin opgeroepen zich te melden bij de Afdeling Bevolking. Daar konden ze voor één gulden een formulier kopen waarop ze hun persoonlijke gegevens moesten invullen.

En die oproep had gewerkt: de joden hadden zich allemaal gemeld, op één na, mijnheer Mendes Da Costa, die schriftelijk aan de gemeenteraad gevraagd had *“De Duitse autoriteiten er met nadruk op te wijzen dat ten aanzien van het Nederlandsche Jodendom een mildere houding gaarne gezien zou worden.”* Pas als hij daarvan de verzekering kreeg, zou hij zich melden. Diens verzoek werd voor kennisgeving aangenomen en men verwees hem nog eens naar de verplichting zich te melden. Zijn verzoek was tevergeefs geweest. Uiteraard.

Terwijl hij naar huis liep, dreunden de woorden van zijn chef “Ze moeten hun eigen ondergang ook nog zelf betalen!” nog lang na in Frits’ hoofd. Wist zijn chef iets wat hij niet wist? En dan... “Hun eigen ondergang...” Hoe bedoelde hij dat? Waar had hij het over? Het betrof toch maar een registratie? De opdracht was afkomstig geweest van de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters. Zo’n bevel van de Duitse instanties konden ze op het stadhuis natuurlijk niet negeren.

Echte haast hadden ze er op kantoor niet mee gemaakt, maar nu, in februari, was de lijst dan toch af geweest, al hadden ze hem nog niet overhandigd. In Nijmegen bleken er nu 522 voljoodse mensen te wonen die de aantekening J achter hun naam hadden gekregen in hun Persoonsbewijs: dat waren de mensen met drie of vier joodse grootouders. Dan waren er nog 34 personen met twee voljoodse grootouders; zij kregen de aantekening GII, en 110 mensen kregen de aantekening GI. Velen van hen waren vluchtelingen uit Duitsland die onderdak hadden gevonden bij hun familieleden. In de Pontanusstraat en de Van Spaenstraat woonden ze op een kluitje bij elkaar, tien personen in één huis was niet ongewoon. Ach, met die ondergang van de joden zou het vast zo'n vaart niet lopen, dacht Frits.

Buiten was het lekker fris geweest, en weer thuis, vond hij de lucht in huis bedompt door de petroleumkachels die er brandden. Blijkbaar waren de andere twee jongens vandaag al eerder thuisgekomen. Herman en Wim werkten in de Nijmeegse Draadfabriek, waar vaak ook 's nachts doorgewerkt werd. Meestal zagen ze elkaar alleen in de gezamenlijke keuken, vooral in de ochtend, bij het smeren van de boterhammen. Als er iets was, kon je bij de ander aankloppen, dat wel, en zondags legden ze een kaartje. Maar verder ging hun contact niet. En Frits had er ook niet zo'n behoefte aan.

Die twee waren er al toen de oorlog uitbrak, nog voordat Frits erbij was gekomen. Ze woonden in bij de weduwe Lavrijsen, hun hospita. Wim had haar dood gevonden toen hij terugkwam van zijn werk. In haar gemakkelijke rookstoel met dikke kussens zat ze voor het raam, ze leek te kijken waar Wim bleef.

Meteen de volgende dag was haar zoon langsgekomen, die haar persoonlijke spullen uit de kamer had gehaald, maar bed, tafel, kast en zelfs de houten pendule op de schoorsteenmantel had hij laten staan en aan Wim vroeg hij of die naar een huurder wilde omkijken. De kamer zou gemeubileerd verhuurd worden. "Het leven gaat door!" had hij gezegd, meer niet. Het recente overlijden van de hospita had aan de kamer een lugubere sfeer gegeven, hadden de jongens later

tegen Frits gezegd. De kamer ademde nog haar lucht, vonden ze. En Wim meende haar 's avonds nog soms te zien zitten op haar vaste plek, beweerde hij.

Maar Frits – die haar niet had gekend – had zich daarvan niks aangetrokken. Hij bekeek de woning, vond de kamerhuur alleszins betaalbaar en nam er zijn intrek. Nadat hij alle meubels verplaatst had, luchtte hij de ruimte grondig. Helaas hielp dat niet om de rooklucht uit de gordijnen te krijgen. En de rookstoel met de verstelbare rugleuning – haar stoel, haar laatste verblijf – die bewaarde hij voor eventueel bezoek. Niet dat dit ooit kwam, zijn familie uit Limburg kwam hem niet opzoeken, en Wim en Herman meden de kamer ook. Maar afgezien van die rookstoel woonde hij er eigenlijk prettig sinds hij van Sittard naar Nijmegen was verhuisd.

Hij besloot even een frisse neus te halen en blijkbaar had Carla datzelfde idee gehad. Toen hij naar buiten kwam, stond zij er ook, een eindje verderop. In haar dunne grijze jasje rookte ze een cigaret. Snel nam ze een laatste trek en ze kwam naar hem toe. Ze bleven buiten staan, pratend over alle veranderingen. Carla informeerde er ook naar, of hij soms wist wat het doel was geweest van die verplichte registratie, maar hij moest het antwoord schuldig blijven. Ook vroeg ze, of hij haar soms aan bonnen kon helpen, want ze wilde er meer dan ze gekregen had. Voor wie, dat zei ze er niet bij, maar dat hoefde hij ook helemaal niet te weten. De bonnen voor groente, brood en vlees waren nauwelijks toereikend, dus iedereen ruilde ze onderling en vooral groentebonnen werden vaker geruild voor tabaksbonnen. Frits wist dat zowel Carla als haar vader rookte, en het kopen van échte tabak, dat begon een probleem te worden. Sommigen begonnen zelfs tabaksplanten te verbouwen in hun tuin.

Toen het echt donker begon te worden, begon Carla over de laatste Duitse verordening waarin aangekondigd werd dat alle joden werden uitgesloten als donoren voor bloedtransfusies.

“Wat een idiote maatregel!” Frits had geschud van het lachen. Omdat Carla hem beledigd aanstaarde, had hij haar meteen uitgelegd

wat hij er zo belachelijk aan vond. Ze hadden het uitgezocht op kantoor, en er waren maar twee joden die als bloeddonor geregistreerd waren. Frits lachte er nog steeds om, maar Carla noemde het een teken aan de wand. Voor haar was dit de zoveelste beperking die aan de joden werd opgelegd. “We mogen niet eens meer naar de film!” zei ze boos.

Frits herinnerde zich dat verbod van De Nederlandse Bioscoopbond van nog maar een maand geleden: aan joden werd de toegang ontzegd. “Nou ja,” Frits probeerde haar boosheid wat te verzachten, “het is nu toch niet meer écht fijn om ‘s avonds naar de film te gaan. Heel de stad is verduisterd; het is zó donker op straat! Je kunt nu zelfs al studenten inhuren die je van de bioscoop naar huis begeleiden.

En dan... al die propagandafilms vooraf. Nee joh, echt, je mist er niks aan!” Zijn woorden misten hun uitwerking. Hij schrok van haar verdrietige blik, en voegde er nog gauw aan toe: “En als je écht zo graag naar de film wilt, dan neem ik je toch een keer clandestien mee?” Het was eruit voordat hij zich realiseerde wat hij beloofde.

“Meen je dat? Kun jij dat regelen dan?” Carla drukte Frits ineens stevig tegen zich aan. Met haar hand streek ze door zijn haar. Ze stond zo dicht op hem, dat hij haar parfum rook, een ervaring die nieuw voor hem was. Haar blik was plots veranderd, wat hem onzeker maakte, verlegen. Die vrouwen ook... De aanraking van Carla maakte hem nerveus.

Ineens praatte hij snel, veel sneller dan normaal, en hij kletste over zijn bioscoopbelofte heen; heel rap veranderde hij van onderwerp en hij vertelde haar waar volgens hem meer gevaar in zat: in de oproepen tot *Arbeitseinsatz*. “Alle werkelozen moeten in Duitsland aan de slag, of ze verspelen hun recht op rijkssteun, wist je dat?” Carla knikte. “En...mijn broer Jan, die werkt in een schoenenfabriek in Sittard. En ja, zolang er leder is, is er werk, maar wat als hij werkeloos zou worden, wat dan?” Hij wachtte haar antwoord niet af en ging verder. “Als ze daar nu maar schoenen mochten maken voor de Duitsers, dan was dat probleem zo opgelost, ja, dán komt er wel leder, en dan blijft er wel werk.” Hij ratelde

maar door, wat eigenlijk helemaal zijn aard niet was.

Carla leek het allemaal niet te horen; luisterde ze eigenlijk wel naar wat hij vertelde? Frits meende ineens een dromerige blik in haar ogen te zien, waar hij geen raad mee wist; die blik maakte hem nog nerveuzer. Daarom zei hij toen maar, dat hij weer terug naar huis moest. Weer streek ze door zijn dikke haarbos, en ze drukte hem nog eens stevig tegen zich aan, voor ze hem losliet en terug naar huis liep.

“We zien elkaar weer,” hoorde hij Carla nog zeggen. Gaf ze hem een knipoog?

